

Spoločnosť, kultúra a morálka

KULTÚRA A CIVILIZÁCIA

DALIMÍR HAJKO, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

HAJKO, D.: Culture and Civilization. *Filozofia* 31, 1976, No 1. p. 34—42.

There is no unsurpassable limit between the notions of culture and civilization.

The environment of civilization can not, of course, be reduced only to a passive, inert basis, to an uncreative starting point for cultural creation. Both notions — civilization and culture — are inseparably connected, both together create the social environment in the particular historical situation. Culture cannot exist without civilization, as well as civilization cannot exist without culture. The dialectical union of both phenomena is manifested in the fact that the cultural achievements of people shift forward the development of civilization, but they themselves are determined by the historical stage of civilization environment that is, in the final consequence, determined by the material-productive basis of the society.

Rozlíšenie pojmov kultúra a civilizácia sa traduje asi od polovice 19. stor. (1) a ako konštatuje sovietsky autor C. G. Arzakaňan, ustálilo sa „do určitej miery živelne. V ňom našla v podstate svoj odraz okolnosť, že kultúra má v skutočnosti dve najdôležitejšie oblasti: materiálnu a duchovnú. Väčšina buržoázných vedcov chápe pod »civilizáciou« materiálnu kultúru, pod pojmom »kultúra« duchovnú kultúru. Pre túto orientáciu je najviac príznačné zreteľné rozčlenenie oblastí materiálnej a duchovnej činnosti človeka. Rozlišujúc tieto dve oblasti kultúrnej činnosti, dávajú stúpenci tejto orientácie prednosť duchovnej oblasti (»kultúre«), považujú ju za základnú, prvotnú“. (2, s. 239)

Sovietsky filozof rozoznáva ešte ďalšie dve skupiny názorov na vzťah kultúry a civilizácie v rámci buržoáznej filozofie, sociológie a tzv. kulturológie. Píše: „Druhá skupina vedcov používa ako jediný pojem kultúra či civilizácia; zdôrazňuje pritom však jej duchovnú oblasť a neprikladá náležitý význam materiálnym prejavom kultúrnej činnosti človeka alebo neuznáva materiálne základy kultúry vôbec. K tejto skupine patria najmä vedci vzdialení materialistickej filozofii a sociológii. A konečne, tretia skupina buržoázných vedcov, ktorá operuje v hraniciach uvedených pojmov, zamieňa pojem kultúra slovom civilizácia, do ktorej zaraďuje všetky oblasti kultúry.“ (2, s. 240)

K týmto trom skupinám názorov na vzťah kultúry a civilizácie by sme mohli pripojiť ešte jeden typ možného postoja, ako ho vo svojom diele načrtol napríklad anglický filozof, spisovateľ a esejista Aldous Huxley. Podľa neho civilizácia predstavuje v podstate ustrnutie kultúrneho vývinu, je voči kultúre metafyzicky protikladná. A. Huxley nám predkladá sugestívny obraz striedania období internacionálneho priateľstva a pacifizmu s obdobiami militarizmu a imperializmu, období rozkvetu s obdobiami úpadku, období tvorivosti s ob-

dobami zisťného utilitarizmu; teda — podľa neho — obdobie kultúry s obdobiami civilizácie.

Huxleyho cyklická koncepcia spoločenského vývinu kladie pojmy kultúry a civilizácie *proti sebe*, nedialekticky odtrháva jeden od druhého a vkladá do nich hlboko pesimistický obsah. S touto teóriou korešponduje pomerne rozšírený štvrtý typ názorov na vzťah kultúry a civilizácie; obidva pojmy v ňom fungujú ako protiklady.

Aj z tohto krátkeho výpočtu rozmanitých názorov na vzťah kultúry a civilizácie vidíme, aké dôležité je ich presné pojmové vymedzenie. V marxistickej literatúre sa stretávame s takýmto vymedzením iba v ojedinelých prípadoch. E. S. Markarian v práci *O genéze ľudskej činnosti a kultúry* napr. tvrdí: „Pokiaľ ide o termíny »kultúra« a »civilizácia«, možno ich (v každom prípade v danej etape exokulturologických výskumov) účelne používať ako synonymá, hoci v »pozemskom« (teda takom, ktoré neberie do úvahy možnosť jestvovania mimozemských civilizácií — D. H.) používaní rozumieme pod civilizáciou najčastejšie určitú etapu v rozvoji kultúry ľudstva, ktorá je spojená s triednym formovaním, urbanizáciou spoločnosti, vznikom písomníctva a štátu.“ (3, s. 29—30) A na inom mieste dodáva: „Pojmom, ktorý je povolaný zovšeobecniť a integrovať... špecifické spôsoby organizácie ľudskej životnej činnosti v jedinej teoretickej syntéze, je pojem »kultúra« (civilizácia).“ (3, s. 45)

Už uvádzaný sovietsky teoretik kultúry C. G. Arzakaňan zasa píše: „Vedci, ktorí vychádzajú z princípov materialistického chápania histórie a spoločenského života, skúmajú kultúru ako celok a členia ju na dve základné zložky: materiálnu a duchovnú kultúru; spravidla sa vyhýbajú slovu, »civilizácia«, či už v zmysle zámeny tohto pojmu s pojmom kultúra, alebo v zmysle synonyma materiálnej kultúry. Sovietski vedci vychádzajú vo svojich tvrdeniach o kultúre zo základných téz marxisticko-leninskej filozofie o určujúcom význame materiálnej výroby v živote spoločnosti a formovaní kultúry.“ (2, s. 249—250)

Obidva tieto citáty, hoci sú použité v trochu odlišnom kontexte, majú jednu vec spoločnú: je ňou uznávanie *materiálneho základu* rozvoja ľudskej spoločnosti ako *prvotného a určujúceho* aj pri riešení problematiky kultúry, resp. vzťahu kultúry a civilizácie. Toto stanovisko je dôsledne marxistické a obidvaja autori stoja na jeho pozícii. Ich postoje sa však — ako sme videli — líšia v inej, nie celkom nezávažnej veci, a to v posudzovaní vzájomného vzťahu medzi pojmi civilizácia a kultúra; v prvom prípade sa oba pojmy považujú za synonymá, a tak sa s nimi aj narába, v druhom prípade sa v podstate radí vyhýbať sa používaniu pojmu civilizácia a zavádzajú sa známe pojmy materiálnej kultúry a duchovnej kultúry.

Ostaneme ešte chvíľu na poli sovietskej marxistickej teórie kultúry a dovoľme si uviesť do tretice ešte jeden citát, tento raz od A. I. Arnoldova, ktorý vo svojej práci *Socialistická kultúra: teória a život* správne konštatuje, že je nevyhnutné „upresniť sám pojem »kultúra«, ktorý je spätý nielen so súhrnom

vytvorených materiálnych a duchovných hodnôt, ale ktorý zahŕňa aj *tvorivú činnosť* (podč. D. H.) pri vytváraní ideí, predstáv a ich materializácie, a taktiež obsah duchovných a materiálnych hodnôt, ktoré sa vytvorili v procese tejto činnosti". (4, s. 85) Tento citát sa od predošlých dvoch líši zavedením nového pojmu — pojmu „tvorivá činnosť“ ako súčasť pojmu kultúra. O význame tvorivého aspektu ľudskej činnosti pre formovanie socialistickej kultúry budeme hovoriť na inom mieste. Tu si pripomenieme iba význam ľudskej tvorivej aktivity pri možnom a nami navrhovanom rozdiferencovaní obsahovej náplne pojmov „civilizácia“ a „kultúra“.

Vyjdeme z Leninovej tézy, že „potrebná je tá kultúra, ktorá učí bojovať“. (5, s. 172) Ako vyplýva z kontextu, v ktorom bola téza vyslovená (6), Lenin mal na mysli predovšetkým aktívnu činnosť ľudí, namierenú do vnútra sociálnej štruktúry spoločnosti a zameranú na jej pretváranie, ale v neposlednom rade aj na pretváranie prírodných podmienok, v ktorých človek žije, a v konečnom dôsledku i na pretváranie, zmenu samého človeka. Kultúra má teda — ak dovedieme spomenutú tézu do dôsledkov — spĺňať funkciu priesečníka tvorivých snažení ľudí, ale má na druhej strane súčasne aj stimulovať narastanie týchto snažení a usmerňovať ich pôsobenie. A práve tieto vlastnosti — podľa nášho názoru — ju odlišujú od civilizácie.

Civilizácia je zasa určitým stupňom ovládnutia prírody, je súhrnom hmotných aj duchovných prostriedkov takéhoto ovládnutia a znamená teda nielen vytvorenie istého hmotného prostredia, ale aj duchovnej klímy, ktorá s týmto prostredím súvisí. Nemožno ju stotožňovať iba s materiálnou kultúrou, rovnako ako kultúru iba s duchovnou kultúrou. Obe oblasti nemožno metafyzicky stavať proti sebe, rovnako ako ich nemožno bez zvyšku stotožňovať.

Civilizácia je zhmotnením, spredmetnením, zvecnením a kodifikovaním súhrnu materiálnych i duchovných výsledkov ľudskej činnosti, ľudskej práce, je ich ustavičnou *kultiváciou*, no nemusí byť vždy a bezpodmienečne aj ich *humanizáciou*. Ako vidíme, pri hodnotení fenoménov, ktoré zahŕňame pod pojmy kultúra a civilizácia, musíme vziať do úvahy ešte jeden diferenciačný aspekt. Máme na mysli rozdiel medzi chápaním civilizácie ako *kultivácie prostriedkov ľudskej činnosti* (zdokonaľovanie výrobných nástrojov, technológie, ale najmä techniky rôznych činností, procesov — aj v negatívnom zmysle, napr. techniky ničenia, techniky vedenia vojen a pod.) a medzi chápaním kultúry ako *humanizácie* prostredia, v ktorom človek žije ako v celku.

Jedine druhé chápanie bude pre naše úvahy o *kultúre* relevantné, lebo je vyjadrením pozitívnych snáh ľudí žijúcich v socialistickej spoločnosti. Je širšie ako prvé chápanie, lebo zahŕňa aj *kultiváciu* tých prostriedkov, činností, a techník, ktoré slúžia na humanizáciu prostredia človeka, no súčasne je aj užšie, lebo neobsahuje negatívne dôsledky civilizačných procesov, medzi ktoré patrí napr. devastácia krajiny v dôsledku industrializácie (teda určitého druhu *kultivácie*), alebo zdokonaľovania výrobných prostriedkov. Naopak, v rámci kultúry a prostredníctvom nej sa ľudia usilujú tieto negatívne dôsledky civilizácie prekonávať. Kultúra musí ľudí inšpirovať pri ustavičnom hľadaní nových možností ich tvorivého zdolávania.

Pod *civilizáciou* teda rozumieme súhrn takých javov, hodnôt a vecí, ktoré vznikali v procese spoločenskej praxe, všeobecne sa prijímajú ako súčasť životného spôsobu väčšiny ľudí v danej spoločnosti a majú sklon k štandardizácii a stereotypizácii. Sú relatívne konštantné a môžu zahŕňať do seba aj retardačné a antihumánne prvky, ktoré vznikli zdokonaľovaním, kultiváciou niektorých prostriedkov ľudskej činnosti v najširšom zmysle. Zatiaľ *kultúra* obsahuje v sebe predovšetkým prvky zabezpečujúce *aktívne pretváranie* tohto relatívne konštantného civilizačného prostredia predovšetkým v smere vylúčenia alebo aspoň obmedzenia retardačných vplyvov, a po druhé, v smere ustavičného prekonávania adaptačných procesov, ktoré pôsobia v každej civilizácii, v prospech ich progresívneho rozvoja, a to bez osobitného ohľadu na to, či sa celý proces odohráva vo sfére tzv. duchovnej alebo materiálnej kultúry, či ide o idey, predmety alebo inštitúcie. Pri tomto kvalitatívnom vzostupe je určujúca vždy pracovná materiálno-výrobná činnosť, ktorá dáva aj vzťahu medzi civilizáciou a kultúrou reálny materiálny základ, a súčasne je pôdou, na ktorej sa odráža dialektika tohto vzťahu. Pretože kultúra nielenže vyvoláva v určitom civilizačnom prostredí, v určitej civilizácii — vymedzenej konkrétnymi materiálными a duchovnými podmienkami spoločenského života, v ich vzájomne sa podmienujúcim dialektickým pôsobení, v ktorom má prioritu materiálna stránka — neustále inovácie tohto prostredia, že teda v istom zmysle stimuluje jeho rozvoj, ale aj ona sama závisí od civilizačného prostredia, v ktorom vznikala a v ktorom sa rozvíja. Je od neho závislá v tom zmysle, že je historicky podmienená typom spoločenskej štruktúry, sociálno-ekonomickými podmienkami svojho vzniku, geografickým prostredím a ďalšími prvkami, ktoré modifikujú konkrétnu civilizáciu. Kultúra sama však túto civilizáciu ovplyvňuje prostredníctvom pracovnej činnosti ľudí, tým, že do tejto činnosti vkladá tvorivý aspekt a nezdržuje iba kultiváciu civilizačného prostredia, ale aj — a to predovšetkým — jeho sústavnú humanizáciu.

Medzi pojmami kultúra a civilizácia niet neprekročiteľnej hranice. Okrem iného aj týmto sa marxistické stanovisko líši od takých buržoáznoidealistických teórií, akou je napr. abstraktnohumanistická a pacifistická koncepcia Aldousa Huxleyho. Skutočnosť, že obidva javy nie sú od seba metafyzicky odtrhnuté, implikuje možnosť, že aj javy patriace v danom historickom období do sféry civilizácie dostávajú sa do sféry kultúry v okamihu, keď začnú fungovať ako súčasť ľudskej tvorby. A naopak, javy, ktoré patria do súčasnej kultúry, stávajú sa časťou civilizácie vtedy, keď prestanú stelesňovať aktuálne tvorivé snaženia ľudí.

Civilizačné prostredie, pochopiteľne, nemožno zredukovať iba na akúsi pasívnu, inertnú základňu, na netvorivé východisko pre kultúrnu tvorbu. Obidva pojmy — civilizácia a kultúra — sú totiž nerozlučne spojené, obidva spoluvytvárajú spoločenské prostredie v danej historickej situácii. Kultúra rovnako nemôže existovať bez civilizácie, ako civilizácia nemôže existovať bez kultúry. Dialektická spätosť oboch javov sa prejavuje v tom, že kultúrnotvorné snaženia ľudí síce posúvajú civilizačný vývin dopredu, no vždy sú samy určované historickým stavom civilizačného prostredia, ktoré je v konečnom dôsledku zasa

určované materiálno-výrobnou základňou spoločnosti. Karol Marx opozorňoval, že ľudia sa „nikdy nevzdávajú toho, čo nadobudli, ale to neznamená, že sa nikdy nevzdávajú spoločenskej formy, v ktorej nadobudli určité výrobné sily. Práve naopak. Aby sa nepripravili o dosiahnutý výsledok, aby neprišli o plody civilizácie, sú ľudia nútení... zmeniť všetky svoje tradičné spoločenské formy“. (7, s. 510) A široko pochopená *tvorba*, tvorba kultúry ako tvorba ľudského sveta, ako najvyšší stupeň spoločenskej praxe, tvorba, ktorá je v zásade vyvolávaná a ovplyvňovaná ekonomickou základňou spoločnosti, sama spätne ovplyvňuje, inšpiruje a modifikuje vznik nového civilizačného prostredia, podmieneného novou spoločenskou formou.

Toto prostredie si vytvára svoju vlastnú kultúru, vyžaduje si ju, aby — obrazne povedané — postavila pred ľudí nové požiadavky, nové pokrokové ideály, či už vo vede, umení a filozofii, alebo v iných oblastiach ľudského života, ktoré budú vyvolávať spoločenskú potrebu dokonalejšieho spôsobu výroby, spoločenskú potrebu osobnostnej iniciatívy človeka vo všetkých oblastiach jeho činnosti a pod. Môžeme v týchto súvislostiach súhlasiť s Igorom Hrušovským, podľa ktorého „opravdivé bytie človeka si vyžaduje určitú nevyhnutnú mieru samoaktivity. Vždy vtedy, keď už výrazne dozrievajú podmienky kvalitatívneho vzostupu spoločnosti a kultúry, stáva sa výsostne naliehavou osobnostná iniciatíva človeka, pravda, ak je v súlade s vývinovými zákonitostami spoločnosti“. (8)

A tieto vývinové zákonitosti spoločnosti sú v konečnom dôsledku určované zákonitostami vývinu spôsobu výroby a ekonomickej základne, ktorej zmeny vedú k prevratu v nadstavbe. Ak — podľa K. Marxa — „skúmame takéto prevraty, musíme vždy rozlišovať medzi materiálnym prevratom v hospodárskych výrobných podmienkach, ktorý možno prírodovedecky presne zistiť, a medzi právnymi, politickými, náboženskými, umeleckými alebo filozofickými, krátko ideologickými formami, v ktorých si ľudia tento konflikt uvedomujú a ho vybojovávajú“. (7, s. 510) Jednota kultúrnohistorického procesu, ktorej správne chápanie tu K. Marx naznačil, nás presvedča o tom, že pojmy civilizácia a kultúra — nech sú pre správne pochopenie a vysvetlenie stavu a smerovania sociálneho progresu akokoľvek dôležité — môžu sa považovať z hľadiska tejto jednoty iba za pojmy, ktoré pomáhajú presnejšie vykresliť a vysvetliť jemné nuansy spoločenského vývinového procesu.

Takéto pojmy, prirodzene, nemôžu a nemajú nahrádzať základné marxisticko-leninské termíny, avšak majú svoj nepochybný význam a opodstatnenie aj v marxistickej teórii kultúry. Tento význam totiž spočíva v ich schopnosti pojmovo odlíšiť dve dôležité oblasti spoločenského života. A nazdávame sa, že z tohto hľadiska nepochybne môžu byť metodologicky užitočné. Veď všetky javy, procesy, veci a vzťahy, ktoré zahrňame do sféry civilizácie, sú kognitívne uchopiteľné a racionálne vysvetliteľné, kým v súvislosti s javmi, ktoré zahrňame do sféry kultúry, môžeme — opäť súhlasne s I. Hrušovským — povedať, že „zďaleka nie všetkého bytia je človek schopný prakticky a racionálne sa zmocniť tak, aby sa stalo dokonale spredmetneným alebo objektivovaným bytím“. (8)

Hovorili sme, že kultúra vzniká a formuje sa v procese ľudskej činnosti, ktorý nazývame procesom tvorby kultúrnych hodnôt, kultúrnym alebo kultúrnotvorným procesom. Hybným momentom tohto procesu je v konečnom dôsledku práca človeka žijúceho v určitom type spoločenskej organizácie a hlavným cieľom tohto procesu je poľudštenie, humanizácia prostredia, v ktorom človek žije. Výsledok tohto procesu — kultúra — je súhrn materiálnych a duchovných výdobytkov, ktoré slúžia spomenutým cieľom a ktoré sa v priebehu ďalšieho rozvoja spoločnosti neprestajne tvorivo prekonávajú a nahrádzajú novými výsledkami ľudskej činnosti, najmä činnosti tvorivého charakteru, pre ktorú vytvárajú čo najoptimálnejšie podmienky. Tento proces využíva jestvujúce materiálne podmienky na to, aby sa zúčastňoval na tvorbe nových podmienok, a prebieha v intenciách uznávaných spôsobov a metód konania a správania sa, ktoré sú súčasťou civilizačného prostredia, pričom jeho konečným cieľom je zmena tohto prostredia, odstránenie jeho antihumánnych a akultúrnych či dokonca antikultúrnych prvkov v prospech kultúrnych hodnôt, podriadenie procesu kultivácie vecí procesu ich humanizácie. Výsledkom takto prebiehajúceho kultúrnotvorného procesu sú predmety, veci, javy, hodnoty a vzťahy, ktoré súhrnne označujeme názvom kultúra.

V podobných súvislostiach A. Sirácky píše, že pri „probléme kultúry ako komplikovanej zložky a taktiež výrazu ekonomicko-sociálneho vývinu — i z hmotnej a ideovej stránky — ide nám o ozrejmienie tejto logiky: Kultúra je jav typicky ľudský, syntetický, spoločenská ideovo-mravná i materiálno-technická realita a úsilie (lebo je i programom) po raste v zmysle ďalšieho odbiologizovania človeka. Jej podstata ukazuje sa vo dvoch podobách: ako celkový odraz vo sfére ľudského konania, cítenia a ideového rozmachu, a na druhej strane ako vlastnosť vstepovať dosiahnutý cieľ (životný štýl) do každého jednotlivca, do ľudu, do nás“.

Aby sme od všeobecných určení kultúry mohli prejsť ku konkrétnejším problémom, ktoré sa týkajú jednotlivých stránok kultúrnych javov, musíme sa náležite vyrovnáť s jedným nezanedbateľným problémom: s tradičným delením kultúrnych javov na dve základné oblasti, na materiálnu kultúru a na duchovnú kultúru, s ktorým sa často stretávame aj v marxistickej literatúre.

Pod pojmom *materiálna kultúra* autori teoreticko-kultúrnych úvah obvykle rozumejú veci a spôsoby manipulovania s nimi, ktoré slúžia na uspokojovanie bežných, každodenných potrieb ľudí, na hmotné zabezpečenie priaznivého životného prostredia pre človeka a na vytvorenie optimálnych materiálnych podmienok pre reprodukciu. Kvalita predmetov, prostriedkov na uspokojovanie týchto potrieb je závislá predovšetkým od stupňa rozvoja výrobných síl, a teda aj kultúru možno správne pochopiť iba prostredníctvom náležitej analýzy výrobných síl, výrobných vzťahov a nadstavby danej spoločnosti, na základe marxisticko-leninského učenia o spoločensko-ekonomických formáciách.

Na druhej strane javy, ktoré tvoria *sféru tzv. duchovnej kultúry*, charakterizuje predovšetkým to, že sú vyjadrením určitej hierarchie hodnôt, ktorá je uznávaná v konkrétnom spoločenskom prostredí, alebo sú vyjadrením hodnotového ideálu prijímaného určitou skupinou ľudí, predovšetkým spoločenskou

triedou. Spravidla sa sem zaraďujú diela zo všetkých oblastí umenia a vedy, politické poznatky, medziludské vzťahy, systém výchovy atď.

Uvedené rozdelenie kultúry na materiálnu kultúru a duchovnú kultúru má nepochybne isté metodické opodstatnenie, v nijakom prípade ho však nemožno absolutizovať a stavať obidve sféry kultúry navzájom proti sebe. Jestvuje totiž medzi nimi špecifický vzťah, ktorý nie je vzťahom vzájomnej interakcie, dialektický vzťah, v rámci ktorého sa kultúra javí ako *výsledok spoločenskej praxe ľudí*.

Spomenuté striktné rozlišovanie dvoch sfér kultúry je priamym dôsledkom metafyzického absolutizovania rozvinutej spoločenskej delby práce. V skutočnosti nejde o dve nezávislé *oblasti* kultúry, ale iba o dve *stránky* kultúry, dva aspekty toho istého javu. V tomto zmysle treba chápať aj známu myšlienku v polemike s francúzskym politickým ekonómom Henrim Storchom: „Aby sme mohli skúmať súvislosť medzi duševnou a materiálnou výrobou, je predovšetkým nevyhnutné chápať samu materiálnu výrobu nie ako všeobecnú kategóriu, ale v určitej historickej forme. Tak napr. kapitalistickému spôsobu výroby zodpovedá iný druh duševnej výroby ako stredovekému spôsobu výroby. Ak sa sama materiálna výroba nechápe vo svojej *špecifickej historickej* forme, nemožno pochopiť určité osobitosti jej zodpovedajúcej duchovnej výroby a vzájomné pôsobenie oboch výrob. Ináč ostane iba pri banalitách. Toľko o fráze civilizácie. ... Z istej formy materiálnej výroby vyplýva, po prvé, určité členenie spoločnosti a po druhé, určitý vzťah ľudí k prírode. Jedno i druhé určuje štátne zriadenie spoločnosti a jej duševný svet. Teda aj charakter jej duševnej výroby.“ (9, s. 259)

Pri hodnotení kultúry ako spoločenského javu sa teda musíme vyhnúť akémukoľvek preceneniu nezávislosti tvorcov kultúry (najmä nevšímavosti voči spoločenským súvislostiam, v ktorých žijú a tvoria), ale rovnako aj vulgárnemu sociologizmu, ktorý kultúru absolútne a bezo zvyšku odvodzuje z ekonomických podmienok. Karol Marx neraz zdôrazňoval aj relatívnu nezávislosť estetických hodnôt. V Úvode ku kritike politickej ekonómie v týchto súvislostiach okrem iného napísal: „Je známe, že určité obdobia rozkvetu umenia nie sú vonkoncom primerané všeobecnému vývinu spoločnosti, teda ani vývinu materiálnej základne spoločnosti, ktorá je akousi kostrou jej organizácie.“ (10, s. 196)

Kultúra ako celok odráža objektívnu skutočnosť, ktorú človek spoznáva a pretvára. Nemožno od nej odtrhávať jej materiálnu ani duchovnú súčasť, stránku, ktorá jestvuje s druhou vždy v dialektickej spätosti. Hmotná a duchovná kultúra — to sú rôzne „sféry ľudskej činnosti, súčasne však sú to sféry navzájom spolu úzko späté, ktoré sú v určitých objektívne podmienených vzťahoch. Preto je vývoj kultúry jednotným procesom, ktorý zahŕňa oblasť materiálnej aj duchovnej produkcie a ktorý má preto spoločnú základňu“. (4, s. 86) Jedine kultúra ako celok odráža aktívne pôsobenie človeka na okolitý svet vo všetkých jeho aspektoch, pokiaľ toto pôsobenie má za cieľ tvorivé poľudšťovanie okolitého sveta.

1. KOEBER, AL-KLUCKHOHN, C.: Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions. New York 1952.
2. ARZAKAŇAN, C. G.: Kultúra a civilizácia. In: Ke kritice buržoazných teórií kultúry. Praha 1972.
3. MARKARIAN, E. S.: O genezise čelovečeskoj dejatel'nosti i kultury. Jerevan 1973.
4. ARNOLODOV, A. I.: Socialističeskaja kultura: teorija i žizn'. In: Ideologičeskaja borba i sovremennaja kultura. Nauka, Moskva 1972.
5. LENIN, V. I.: Spisy 44. Bratislava 1932.
6. Referát na II. všeruskom zjazde politických osvetových pracovníkov, 17. októbra 1921.
7. MARX, K. — ENGELS, F.: Spisy 27. Praha 1968.
8. HRUŠOVSKÝ, I.: Dialektika ľudského bytia a kultúry. Bratislava 1975.
9. MARX, K.: Teórie o nadhodnote I. Bratislava 1960.
10. MARX, K.: Ku kritike politickej ekonómie. Bratislava 1969.

КУЛЬТУРА И ЦИВИЛИЗАЦИЯ

Далимир Гайко

Под **цивилизацией** мы подразумеваем совокупность таких явлений, ценностей и вещей, которые возникают в процессе общественной практики, которые повсеместно воспринимаются как составная часть образа жизни большинства людей данного общества и которые обладают склонностью к стандартизации и стереотипизации. Они относительно константны и могут включать в себя также ретроградные и антигуманные элементы, которые возникали путем совершенствования, культивирования некоторых средств человеческой деятельности в самом широком смысле. **Культура** же содержит в себе прежде всего элементы, обеспечивающие активное преобразование этой относительно константной цивилизационной среды, во-первых, в плане исключения или хотя бы ограничения ретроградных влияний и, во-вторых, в плане постоянного преодоления адаптационных процессов, действующих в каждой цивилизации, в пользу их прогрессивного развития, а именно независимо от того, происходит ли весь процесс в сфере т. н. духовной или материальной культуры, идет ли речь об идеях, предметах или учреждениях. При этом качественном подъеме определяющей всегда является трудовая материально-производственная деятельность, которая и отношению между цивилизацией и культурой дает реальную материальную основу, являясь одновременно почвой, на которой отражается диалектика этого отношения. Поскольку культура не только вызывает в определенной цивилизационной среде, в определенной цивилизации — определенной конкретными материальными и духовными условиями общественной жизни, в их взаимообуславливающемся диалектическом взаимодействии, приоритет в котором принадлежит материальной стороне — постоянные обновления этой среды, следовательно, в определенном смысле стимулирует ее развитие, но и сама она зависит от цивилизационной среды, в которой она возникала и в которой развивается. Культура зависима от нее в том смысле, что она исторически обусловлена типом общественной структуры, социально-экономическими условиями своего возникновения, географической средой и другими элементами, которые модифицируют конкретную цивилизацию. Однако сама культура оказывает на эту цивилизацию влияние посредством трудовой деятельности людей, тем, что она вкладывает в эту деятельность творческий аспект, подчеркивает не только культиви-

рование цивилизационной среды, но также — и прежде всего — ее систематическую гуманизацию.

KULTUR UND ZIVILISATION

Dalimír H a j k o

Unter *Zivilisation* verstehen wir eine Gesamtheit solcher Erscheinungen, Werte und Dinge, die im Verlauf der gesellschaftlichen Praxis entstanden sind, die in der jeweiligen Gesellschaft als Bestandteil der Lebensweise eines Grossteils der Menschen allgemein akzeptiert werden und die zur Standardisierung und Stereotypisierung inklinieren. Sie sind verhältnismässig konstant und können auch retardierende oder antihumane Elemente in sich einschliessen, die durch Vervollkommnung, Kultivierung mancher Mittel der menschlichen Tätigkeit im weitesten Sinne entstanden sind, während *Kultur* vor allem solche Elemente in sich einschliesst, die eine *aktive Umgestaltung* dieser relativ konstanten zivilisatorischen Umgebung sicherstellen, und zwar insbesondere in Richtung eines Ausschlusses oder wenigstens einer Verminderung retardierender Einflüsse und, zweitens, in Richtung einer ununterbrochenen Aufhebung der in jeder Zivilisation wirkender Adaptierungsprozesse, zugunsten ihrer progressiven Entwicklung und dies ohne besondere Rücksicht darauf, ob sich der Gesamtprozess in der Sphäre der sogenannten geistigen oder materiellen Kultur abspielt, ob es sich um Ideen, Gegenstände oder Institutionen handelt. Bei diesem qualitativen Aufstieg ist immer die Arbeit, die materiell-produktive Tätigkeit bestimmend, die auch das Verhältnis zwischen Zivilisation und Kultur auf eine reale materielle Grundlage stellt und zugleich der Boden ist, auf dem sich die Dialektik dieses Verhältnisses reflektiert. In einer bestimmten zivilisatorischen Umgebung, im Rahmen einer bestimmten Zivilisation — umrissen durch konkrete materielle und geistige Bedingungen des gesellschaftlichen Lebens, in ihrer sich wechselseitig bestimmenden dialektischen Einwirkung, in der die materielle Seite die Priorität besitzt — hat die Kultur nicht nur eine ständige Erneuerung dieser Umgebung zur Folge, also eine bestimmte Stimulierung ihrer Entfaltung, sondern auch sie selbst ist abhängig von der zivilisatorischen Umgebung, in der sie entstanden und sich entfaltet hat. Sie ist von ihr abhängig in dem Sinne, dass sie historisch bedingt ist durch den Typ der gesellschaftlichen Struktur, durch sozial-ökonomische Bedingungen ihrer Entstehung, durch die geografische Umgebung und andere, die konkrete Zivilisation modifizierende Elemente. Die Kultur selbst jedoch beeinflusst diese Zivilisation mittels der Arbeitstätigkeit der Menschen, dadurch, dass sie dieser Tätigkeit einen schöpferischen Aspekt inverleibt und nicht nur die Kultivierung der zivilisatorischen Umwelt betont, sondern auch — und dies vor allem — ihre systematische Humanisierung.